

Egy kínos-szép ünnepen

1956. október 23-án Budapesten a népharag egyszerre irányult a szovjet megszállás és az egész országban aprólékos gonddal kiépített sztálini pártállam ellen, minthogy ez a két dolog valójában össze is tartozott. Szovjet segítség nélkül – mint ez csakhamar ki is derült – a párt egy napig sem őrizhette meg hatalmi monopóliumát, enélkül pedig Magyarországot egy hétig sem lehetett a szovjet érdekszférába belebilincselni. Értelmetlen tehát az a mindig újból fellángoló vita, hogy szabadságharc tört-e ki az említett napon vagy forradalom, mert az akkori körülmények közt ezek egymást feltételezték és fejlesztették.

Baloldali világesemény

Kádárék elsősorban azért akasztották fel annesztiaigéretük ellenére egykori elvtársukat, Nagy Imrét, mert ez nem mondott le, és ily módon éles, nem múlt fényt vetett kormányzatuk illegitimitására. Ezért kezdődhetett Magyarországon 1989-ben a fordulat Nagy Imrék újratemetésével. Kádár – akárcsak Théba királya, Kreón – belebukott abba, hogy nem engedte eltemetni a halottakat. Igaz: neki Antigónéja sem lehetett, már csak azért sem, mert az igazságtevő nem találhatta volna meg a tetemeteket, amelyeket ismeretlen helyen kapartak el, összedrótozva, arccal a földnek.

A pártállam felszámolásának tehát az 1956-os forradalommal helyreállított folyamatosság adott legitimitást. Nem volt olyan hatalomra esélyes politikai erő, amely ne erre hivatkozott volna. Kádár neveltjei a Magyar Szocialista Párt képviselőiben együtt koszorúztak az újratemetésen a kivégzettek családtagjaival, az üldöztetéseket túlélő egykori politikai foglyokkal és az új pártok képviselőivel. A fordulat napjának e több mint tüneményes kompromisszuma baljós megvilágításba helyezte a kontinuitást, melyet a rendszerváltók létesítettek volna az új demokratikus rendszer és a forradalom között.

E szándék csődje a kezdet kezdetén hírt adott magáról, mégpedig nemcsak a morál síkján. Olyan időket éltünk, amikor a jobboldal világméretben rehabilitálódott. A forradalom viszont mai szemmel elképesztően baloldali világesemény volt. Minden látszat ellenére ebbe az irányba hatott az a törekvés is, hogy a nagyhatalmak kimondott és kimondatlan egyezségének fittyt hányva megbontsa a Jalta óta katonai tömbökre szakadt világ egyensúlyát. Európában ez szentségtörésnek számított. Jalta korlátozta ugyan a szuperhatalmak étvágát, de kölcsönösen, így hát okkal érezték, hogy a fairség ezen a területen többet hoz a konyhára, mint a végzetes kockázatok. Amikor a négy párti koalíciós kormány nevében Nagy Imre felmondta a Varsói Szerződést és a négy nagyhatalmat felkérte arra, hogy garantálják Magyarországot semlegességét, akkor olyan kihívás elé állította a Nyugatot és kiváltképpen Amerikát, amelyet ez nem mert, de nem is akart elfogadni. Nemcsak azért hagyta sorára Magyarországot, mert nem bízott az ókommunista Nagy Imrében, hanem elsősorban azért, mert a status quo nagyon is megfelelt neki. Főként az olyan status quo, amelyben – éppen Magyarországot lerohanása folytán – a szovjet tábor elvesztette számosságot nyugati szövetségét: a kapitalista országok kommunista pártjai meggyöngültek, és a Szovjetunióval még rokonszenvező baloldali értelmiség legszámottevőbb rétege feladta a valóban létező szocializmus reformálhatóságával kapcsolatos illúzióit.

A világ status quójának ez a felborítása kísérlete olyan forradalmi tett volt, amelyet a közös érdekekre döbbsentette rá a hidegháború egymásra vicsor-

gó ellenfeleit. Mai szemmel azonban még mehökkentőbb és még időszerűtlenebb, hogy a lakosság túlnyomó többsége hallani sem akart a kapitalizmus restaurációjáról. A forradalom napjaiban nemcsak a négy koalíciós párt fogadta el a nem szovjet típusú szocializmus programját; a háború előtti tulajdonviszonyokat egyetlen számottevő politikai erő sem akarta restaurálni. (Börtönkönyvemben megírtam: amikor egyik zárkátársam, egy „kulák” felsóhajtott, hogy a forradalom győzelme esetén ő bizony visszakarta volna a malmát, másik zárkátársam, egy szociáldemokrata sófőr, a torkának ugrott, és fojtogatni kezdte: „Azért ülünk itt, azért a sok halott, hogy neked megint malmod legyen?” – üvöltötte.) A forradalom leverése után pedig a Nagybudapesti (tényleges befolyását tekintve: Országos) Központi Munkástanács hetekig sikeresen állt ellen Kádárék visszaszovjetesítési buzdalmának. Én – az Írószövetség megbízottjaként – mindvégig jelen lehettem a vezető testület ülésein, és tanúskodom, hogy a Központi Munkástanács épületéből bárkit kizsárgáltak volna, ha kommunistának vallja magát, de még a „szocializmus” szónak is pokolian rossz csengése volt. A rekapitalizálás híveit ellenben, ha meg mernek mukkanni, az ablakon hajították volna ki. A Munkástanács – tizenkét évvel a boldog '68-as esztendő előtt – azt az álláspontot képviselte, hogy az üzemeket sem az államnak, sem a régi tulajdonosoknak nem szabad visszaadni, mert mindkettő egyformán kisémmizi a dolgozókat. Az üzemeket a dolgozóknak maguknak kell birtokolniuk és irányítaniuk is.

Utópisztikus pátosz

Ma már mosolyoghat bárki a forradalomnak ezen az utópisztikus pátoszán. A piacgazdaság globalizálódásának és a nem is tudom, hányadik iparitechnikai-tudományos forradalomnak a korában a köztulajdon eddig kipróbált formáinak versenyképessége elenyésző. Mégis úgy gondolom, hogy az igazságosság és az egyenlőség vágyának ez a vulkányszerű kitörése olyan erkölcsi-lelki szükségletekről ad hírt, melyek újból és újból háttérbe szoríthatók ugyan, de nem temethetők el örök időkre. A világ jelenlegi silány eszmekínálata a legfejlettebb államokban tapasztalható antiszociális társadalmi tendenciákkal bővöletes összhangban egyre szélesebb rétegekben ébreszthet igényt valamiféle radikális másság iránt – és az efféle igények újból és újból erkölcsi kontinuitást teremthetnek a korábbi forradalmak időszerűtlenné tetsző pillanataival. A magyar forradalom, majd később a munkástanácsok jövőképe mai szemmel naiv volt és utópisztikus, de e kurta korszak a citoyenkerültség feltehetően példáival ajándékozta meg az erre fogékonyakat. Betört üvegű kirakatok, melyekből senki sem emel el semmit. Örízetlenül az utcára letett ládában tornyosuló pénz az esetetek hozzátartozóinak. Halálmegvető, bajtársias bátorság tömeges megnyilatkozásai. Olyan morál néhány napon vagy héten át, melyet az emberi összetartozás érzése és nem a közvetlen anyagi érdek szervez.

A szovjet csapatok kivonulása után kiderült, hogy a forradalomhoz, mely legitímálta a Kádár-rendszer bukását, az új korszaknak nincs többé köze. Megsiratjuk a megtorlás áldozatait, de a túlélőkkel szemben a spiclik személyiségi jogait védjük. A semlegesség retrográd elvnek számít, hiszen versenyt futunk a régió többi országaival a NATO célszalaga felé. A kapitalizmus nemcsak életképesebb a szocializmusnál, hanem újdonsült hívei esztétikai szempontból is szin-

te bolondulnak érte. Akik pedig csúnyának tartják, azok éppen ezzel mentegetik az új csapák még törvénytelen akcióit is: ha egy folyamat szükségszerű, akkor szerintük szentimentális csacsi, aki nem fogadja el minden egyes rüt mozanatát; hiszen minél ocsmányabb, annál gyorsabban realizálja azt, amire ugyebár áhítoznak. Így aztán az 1989-es legitimációs ok fokozatosan a hatalomváltás alibi-jévé vált, és még ezt az alibit is folyamatosan gyöngítették a szaporodó kínos tapasztalatok. Ezek közé sorolom, hogy az első szabadon választott kormány keresztülvitte: ne az 1848-as és 1956-os forradalom címere legyen legfőbb jelképünk, hanem a nagymagyar-birodalmi aspirációkat felidéző koronázott kereszt. Az 1956-os forradalom ünnepe is irredenta-revizionista színezetet kapott ezekben az években – olyasvalamit tehát, ami teljeséggel idegen volt tőle. Ma másképpen viszolyogtató az ünnep. Göncz Árpád államelnök, egykori életfogytos elítelt együtt koszorúz Horn Gyulával és Gál Zoltánnal. Ez még akkor is kínos látvány (mert az ünnep üres formalitására vet ríköltő fényt), ha Horn a forradalom leverése után személy szerint nem használta gumibotját, és ha Gál belügyminiszter-helyettesként a rendszerváltás küszöbén nem adott személyesen utasítást belügyi okmányok megsemmisítésére. A köznapi élet a maga dzsentri-riallatú, majd funkcionáriusszagú vadkapitalizmusával, mely az eredeti tőkeakkumuláció gátlástalanságát idézi fel (annak nagyszabású lendülete nélkül), egyre kevésbé kínál természetes hidat az ünnephez.

Mit kezdünk akkor vele? Tekintsük pusztán történelemnek? Igaz, hogy Kronstadt után a magyar forradalom mutatta meg először és heteken át a teljes világnak, hogy a munkások nem kérnek a szovjet szocializmusból. Ezt már '56-ban is így értékeltem. A forradalom harmincadik évfordulóján, a *Beszélőben* felidéztem akkori gondolatmenetemet: „Amikor Kádár János azzal érvelt, hogy a munkásosztály nem lázadhat fel a saját hatalma ellen, tehát ellenforradalommal állunk szemben, én jó marxistaként egy tapasztalati tényt vonultam fel ellene: a munkásosztály fellázadt. Mivel elképzelhetetlen, hogy egy osztály a saját hatalma ellen keljen fel, Magyarországon nem lehetett szocializmus, ha csak nem tételezzük fel, hogy a munkásosztályt elfelejtették értesíteni erről.”

Forradalmi vonulat

Ez az érv olyan szemléletet közvetít, mely Kelet-Közép-Európában és magában a Szovjetunióban is nagy karriert futott be az '56-ot követő évtizedekben, és nagyban hozzájárult a totalitárius alszocializmus bukásához. De – megismétlem a kérdést – mit kezdünk '56-os történelmi tapasztalatainkkal most? Mivel nem szeretnék kitérni a válasz elől, könnyebb végét fogva meg a dolognak még egy idézetet másolok ide említett írásomból: „'56 volt, és mássága ellenére van is, mert része egy forradalmi vonulatnak. A nemzet életében azonban akkor lehet csak esélye arra, hogy valamilyen formában folytatódik, ha mindazoknak, akik ezt az évfordulót ünnepnek fogják fel, sikerül ezt a mesei valóságot – akár személyesen élték át, akár később, eszmélkedve találkoztak vele – szervesen beépíteniük egyéni életükbe.” Ehhez még hozzátettem, hogy ez nem könnyű feladat. Ma sem könnyű, mert a politikai szabadság, amelyben 1989 óta szerencsére élünk, legitímálta ugyan a forradalmat, de emlékét a legszívesebben mély tisztogatással lomtárba zárna. Ezért olyan kínos ez a szép, kerek évforduló.

Eörsi István